ZAMONAVIY TA’LIM JARAYONIDA O‘QUVCHILARNING AQLIY MEHNAT KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Eshmonov Moxirjon Baxtiyor o‘g‘li, Mustail tadiqotchi
+998997762496, moxirjoneshmonov0@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada ta’lim tizimining rivojlanish jarayoni va o‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini shakllantirish masalalari yoritilgan. Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o‘quvchining ta’lim jarayonidagi faol subyekt sifatidagi o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, ta’lim metodlari, pedagogik texnologiyalar, davlat ta’lim standartlari hamda ta’lim islohotlarining o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi va amaliy faoliyatiga ta’siri ochib berilgan. Aqliy mehnat kompetensiyasining shakllanganlik darajasini aniqlash mezonlari ham ko‘rib chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *ta’lim tizimi, ta’lim tarixi, pedagogik yondashuv, aqliy mehnat, kompetensiya, pedagogik texnologiya, ta’lim metodlari, davlat ta’lim standarti, mustaqil fikrlash, amaliy faoliyat.*

Аннотация: *В статье освещаются процесс развития системы образования и вопросы формирования компетенции умственного труда учащихся. Анализируется роль учащегося как активного субъекта образовательного процесса в рамках современных педагогических подходов. Также раскрывается влияние методов обучения, педагогических технологий, государственных образовательных стандартов и реформ образования на развитие самостоятельного мышления и практической деятельности учащихся. Рассматриваются критерии определения уровня сформированности компетенции умственного труда.*

Ключевые слова: *система образования, история образования, педагогический подход, умственный труд, компетенция, педагогическая технология, методы обучения, государственный образовательный стандарт, самостоятельное мышление, практическая деятельность.*

Abstract: *The article examines the development of the education system and the formation of students' mental work competence. It analyzes the role of students as active subjects of the educational process within modern pedagogical approaches. The article also highlights the impact of teaching methods, pedagogical technologies, state educational standards, and educational reforms on the development of students' independent thinking and practical activities. The criteria for determining the level of students' mental work competence are also considered.*

Keywords: *education system, history of education, pedagogical approach, mental work, competence, pedagogical technology, teaching methods, state educational standard, independent thinking, practical activity.*

Bugungi kunda ta'lim tizimining rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq. Ta'lim mazmuni va uni tashkil etish shakllarining takomillashuvi natijasida o'quvchilarning bilim olishi bilan bir qatorda, mustaqil fikrlashi, muammolarni hal qilishi va amaliy faoliyatga tayyorgarligini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Ta'lim tizimining tarixiy rivojlanishini tahlil qilish uning turli bosqichlarida qo'llanilgan pedagogik yondashuvlar, ta'lim metodlari va o'quvchiga qo'yilgan talablarning o'zgarishini anglash imkonini beradi. An'anaviy ta'limda asosiy e'tibor bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlarda o'quvchi ta'lim jarayonining faol subyekti sifatida qaraladi.

Shu nuqtayi nazardan, o'quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini shakllantirishda zamonaviy ta'lim metodlari va pedagogik texnologiyalardan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Davlat ta'lim standartlari va ta'lim sohasidagi islohotlar esa o'quvchilarning ta'lim natijalariga qo'yiladigan talablarni aniqlashtirib, ularning intellektual va amaliy kompetensiyalarini rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Ta'lim tizimining rivojlanish tarixini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, avvalgi davrlarda o'quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatini rivojlantirish masalasi nazariy jihatdan e'tirof etilgan bo'lsa-da, amaliy ta'lim jarayonida ko'pincha o'qituvchi

markazli yondashuv ustunlik qilgan. Bunday sharoitda o‘quvchi ko‘proq tayyor bilimlarni qabul qiluvchi sifatida namoyon bo‘lib, uning mustaqil izlanishi, fikrini erkin ifodalashi va ijodiy yondashuvi uchun yetarli pedagogik imkoniyatlar yaratilmagan edi.

Zamonaviy pedagogik yondashuvlarda esa o‘quvchi ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida qaraladi. Bunda o‘qituvchining vazifasi faqat bilim berish emas, balki o‘quvchining bilish faoliyatini tashkil etish, uning intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish va mustaqil ta’lim olish ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat. Ayniqsa, kompetensiyaviy yondashuv asosida tashkil etilgan ta’lim jarayonida o‘quvchilar bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash, turli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish va o‘z bilim faoliyatini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladilar.

O‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini shakllantirishda ta’lim metodlari va pedagogik texnologiyalar muhim ahamiyatga ega. Muammoli ta’lim, loyiha asosida o‘qitish, tadqiqot metodlari, munozara va interfaol metodlardan foydalanish o‘quvchilarning fikrlash jarayonlarini faollashtiradi. Bunday metodlar orqali o‘quvchi tayyor axborotni yodlab olishdan ko‘ra, bilimlarni mustaqil izlash, tahlil qilish va yangi vaziyatlarda qo‘llash tajribasiga ega bo‘ladi.

Ta’lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar natijasida o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, mustaqil fikrlashi va amaliy faoliyatga tayyorgarligini ta’minlashga qaratilgan yangi yondashuvlar shakllandi. Davlat ta’lim standartlarida ham ta’lim mazmunini o‘quvchilarda bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni shakllantirishga yo‘naltirish, ularning ijodiy va intellektual imkoniyatlarini rivojlantirish zarurligi qayd etilgan.

Ta’lim jarayonida uchragan ayrim muammolar - o‘quvchilarning mustaqil fikrlash imkoniyatlarining yetarli darajada rivojlantirilmaganligi, amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga kam e’tibor qaratilganligi, ta’lim mazmunining hayotiy ehtiyojlar bilan to‘liq bog‘lanmaganligi - o‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini rivojlantirishga salbiy ta’sir ko‘rsatgan. Shu sababli zamonaviy ta’lim tizimida asosiy e’tibor o‘quvchini har tomonlama rivojlantirish, uning

intellektual salohiyatini oshirish va mustaqil faoliyat yuritish qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilmoqda. O‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini shakllantirish uchun ta’lim jarayonida demokratik pedagogik munosabatlarni qaror toptirish, o‘quvchining fikrini hurmat qilish, mustaqil izlanish faoliyatini qo‘llab-quvvatlash va zamonaviy ta’lim texnologiyalaridan samarali foydalanish zarur. Bunday yondashuv o‘quvchilarda nafaqat fan asoslari bo‘yicha bilimlarni, balki hayotiy faoliyat uchun zarur bo‘lgan intellektual kompetensiyalarni ham rivojlantirish imkonini beradi.

Ta’lim tizimining rivojlanish jarayonlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarning aqliy rivojlanishini ta’minlash, ularni mustaqil fikrlashga, amaliy faoliyatga va kasbiy yo‘nalishga tayyorlash masalalari ta’lim siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelgan. Avvalgi ta’lim tizimida o‘quvchilarga bilim berish jarayoniga katta e’tibor qaratilgan bo‘lsa-da, ularning egallagan bilimlarini amaliy vaziyatlarda qo‘llash, mustaqil qaror qabul qilish, ijodiy fikrlash va o‘z faoliyatini tashkil etish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yetarli darajada metodik asoslanmagan edi.

Ta’lim mazmunini takomillashtirish jarayonida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalariga qo‘yiladigan aniq talablarni belgilash zarurati yuzaga keldi. Shu nuqtayi nazardan, mustaqillik yillarida ta’lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar o‘quvchi shaxsini rivojlantirishga, uning intellektual salohiyatini oshirishga va ta’lim jarayonini zamonaviy pedagogik talablar asosida tashkil etishga yo‘naltirildi.

1997-yilda qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi” ta’lim tizimini tubdan yangilashning huquqiy va metodologik asoslarini yaratdi. Mazkur hujjatlarda ta’limning asosiy maqsadi sifatida mustaqil fikrlaydigan, ijodiy faoliyat yurita oladigan, zamonaviy bilim va kasbiy ko‘nikmalarga ega bo‘lgan barkamol shaxsni shakllantirish vazifasi belgilandi.

“Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”da shaxsning intellektual rivojlanishi, ijodiy va ijtimoiy faolligi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratilgan. Bu talablar bugungi kunda o‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini shakllantirish masalasining metodologik asosini tashkil etadi. Chunki aqliy mehnat kompetensiyasi o‘quvchining nafaqat bilimlarni egallashi, balki ularni tahlil qilishi, umumlashtirishi, yangi vaziyatlarda qo‘llashi va mustaqil bilim olish faoliyatini tashkil eta olishi bilan belgilanadi.

Mazkur jarayonda umumiy o‘rta ta’lim fanlarining, xususan, matematika fanining imkoniyatlari alohida ahamiyatga ega. Matematika o‘quvchilarda mantiqiy tafakkur, analitik fikrlash, muammoni hal qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash va algoritmik yondashuv kabi aqliy faoliyat usullarini rivojlantiruvchi asosiy fanlardan biridir. Matematik masalalarni yechish jarayonida o‘quvchi berilgan shartlarni tahlil qiladi, turli yechim usullarini izlaydi, xatolarini aniqlaydi va eng maqbul qarorni tanlaydi. Bu faoliyatlar o‘quvchilarda aqliy mehnat kompetensiyasining tarkibiy elementlarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Davlat ta’lim standartlarining joriy etilishi bilan ta’lim natijalariga qo‘yiladigan talablar yanada aniqlashtirildi. Endilikda o‘quvchining faqat nazariy bilimlarni egallashi emas, balki bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llay olishi, mustaqil fikrlashi, axborotni qayta ishlashi va muammoli vaziyatlarda samarali faoliyat yurita olishi muhim mezon sifatida belgilandi.

O‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini shakllantirish holatini o‘rganish maqsadida ta’lim jarayonining amaliy holatini tahlil qilish, o‘quvchilarning mustaqil fikrlash darajasi, bilimlarni o‘zlashtirish usullari va intellektual faoliyat ko‘nikmalarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shu nuqtayi nazardan, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning aqliy faoliyatini tashkil etish darajasini aniqlash, mavjud muammolarni belgilash va ularni bartaraf etish yo‘llarini ishlab chiqish zarur.

Xususan, matematika fanini o‘qitish jarayonida o‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini shakllantirish imkoniyatlarini o‘rganish alohida metodik ahamiyatga ega. Chunki matematika darslarida tashkil etiladigan muammoli

topshiriqlar, mantiqiy mashqlar, amaliy masalalar va tadqiqot xarakteridagi faoliyatlar o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, ta’lim tizimida amalga oshirilgan islohotlar natijasida o‘quvchilarning aqliy mehnatini tashkil etishga yangicha yondashuv shakllandi. Bugungi kompetensiyaviy ta’lim sharoitida asosiy vazifa o‘quvchini tayyor bilimlarni o‘zlashtiruvchi emas, balki bilimlarni mustaqil egallaydigan, tahlil qiladigan va amaliyotda qo‘llaydigan faol shaxs sifatida shakllantirishdan iboratdir.

O‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasi shakllanganlik darajasini aniqlashda ularning nafaqat o‘zlashtirgan bilimlari, balki bilimlarni mustaqil ravishda qo‘llash, muammoli vaziyatlarni hal etish, tahlil qilish, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlari ham muhim mezon sifatida qaraladi.

Ta’lim tizimining rivojlanish tarixini o‘rganish zamonaviy ta’limning mazmuni va maqsadlarini chuqurroq anglashga imkon beradi. Ta’limdagi islohotlar natijasida o‘quvchiga bo‘lgan yondashuv ham o‘zgarib, u bilimlarni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki ta’lim jarayonining faol va mustaqil subyekti sifatida shakllanmoqda.

O‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasini rivojlantirishda ta’lim metodlari, pedagogik texnologiyalar va zamonaviy yondashuvlardan foydalanish muhim omil hisoblanadi. Bunday yondashuv o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahlil qilishi, muammoli vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilishi va o‘z bilimlarini amaliy faoliyatda qo‘llash imkoniyatlarini kengaytiradi. Shuningdek, o‘quvchilarning aqliy mehnat kompetensiyasi shakllanganlik darajasini muntazam aniqlash va baholash ta’lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu bois ta’lim jarayonida o‘quvchilarning individual imkoniyatlarini hisobga olish, faol metodlardan foydalanish hamda nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg‘unlashtirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Sano-standart, 2015.

2. O‘zbekiston Respublikasi. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1997.

3. Umumiy o‘rta ta’limning Davlat ta’lim standartlari. // Ta’lim taraqqiyoti. – Toshkent, 1999. – 2-maxsus son.

4. Muslimov N.A. va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent: Sano-standart, 2015.